

Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870)

Sven Lepa

Vanimad andmed Tartus tegutsenud fotograafi kohta pärinevad 1844. aasta juulist, mil linnas peatus ränddagerrotüüpist Theodor Gerwien. Kõigest aasta varem jõudsid fotograafid Tallinna. Järgneva kümne aasta vältel peatus siin ajutiselt mitmeid fotograafe.¹ Esimesi märke Tartus püsivalt fotograafiaga tegelejatest leiab Tartu ajalehtedest 1850. aastate keskpaigast. Artikkel toetubki põhiliselt ajakirjandusele: keskendudes reklaamidele on läbi töötatud uuritava perioodil Tartus ilmunud ajalehed Dörptsche Zeitung, Dorpater Tagesblatt, Eesti Postimees ning Neue Dörptsche Zeitung. Märkimisväärne osa on kanda ka arhiiviallikatel. Kasutust on leidnud genealoogide meelisallikad – kiriku- raamatud ja hingeloendid. Lisaks on infokilde õnnestunud välja kaevata mitmetest Tartus tegutsenud asutuste arhiividest, olgu see siis kohtu-, politsei- või haridusasutuse oma. Tagasihoidlikumal määral on kasutust leidnud fotokogud.

Fotograafid

1855. aasta septembris ilmus Dörptsche Zeitungis kunstnik Konstantin von Kugelgeni sulest August Matthias Hageni fotograafiaalast tegevust tutvustav teadaanne.² Hagen, sündinud 12. veebruaril 1794³ Valga kreisis Vijciemis, oli aastatel 1838–1851 Tartu ülikooli joonistuskooli juhataja ja õpetaja ning elas Tartus kuni surmani 20. novembril 1878.⁴ Täpsemad andmed tema tegutsemisest fotograafina puuduvad, küll on tema nekroloogis väidetud, et Hagen juhatas Tartus mõnda aega fotoateljeed.⁵

Samas 1855. aasta lehenumbris, milles kõneldi Hagenist, mainiti lisaks teise tartlase, Georg Friedrich Schlateri juba mõnda aega kestnud tegevust foto-

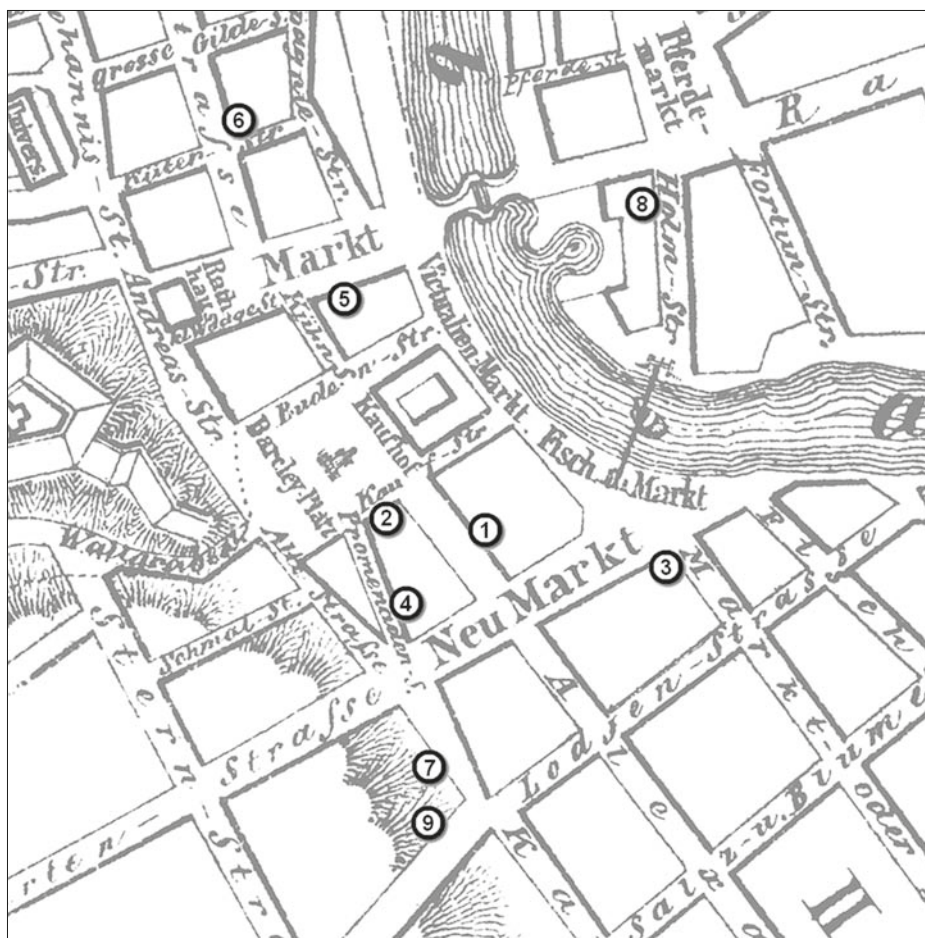
¹ Tõnis Liibek. Fotograafiakultuur Eesti linnades 19. sajandil. – Vana Tallinn XXII (XXVI). Tallinn 2011, lk 35, 57.

² Dörptsche Zeitung (DZ), 112, 16.09.1855; Valdeko Vende. Eesti fotograafia ajaloost VIII. Eesti esimesed fotograafid. Otsingute aeg. – Sirp ja Vasar, 12.03.1982.

³ Kuupäevad on üldjuhul märgitud Eestis kuni 1918. aastani kehtinud vana kalendri järgi. Erandjuhtudel on lisatud märke, et kuupäev on uue kalendri järgi (ukj).

⁴ V. Hinnov. August Hagen. – Tartu Kunstimuuseumi almanahh 2. Tartu 1967, lk 70–80.

⁵ Neue Dörptsche Zeitung (NDZ), 271, 22.11.1878.

JOONIS 1. Fotoateljeede asupaigad. Aluskaart: Dorpater Adressbuch. Tartu 1868.

graafia vallas.⁶ Schlater sündis 1. mail 1804 Preisimaal Tilsiti (Sovetski) linnas ning saabus 1828. aastal Tartusse toomaalrina (*Zimmermaler*).⁷ Oma sõnade järgi alustas ta 1833. aastal tegevust litograafina.⁸ Kohalikus ajakirjanduses 1870. aastal ilmunud järelehüüde alusel oli ta peale paberfotograafia tegelenud ka dagerrotüüpiaga.⁹ Maalikunsti vallas nimetas Peterburi Keiserlik Kunstiakadeemia Schlateri 1852. aastal akadeemiliseks kunstnikuks.¹⁰ Seda nimetust kasutas ta ka oma fotodel. Lisaks õpetas Schlater Tartu koolides joonistamist.¹¹

⁶ DZ, 112, 16.09.1855.

⁷ Johann von Panck. Silhouetten Dorpater Hochschullehrer. Tartu 1932; Epp Preem. Maalijad 19. sajandi Tartust. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat IX. Tartu 2003, lk 26; DZ, 89, 18.04.1870.

⁸ EAA 1880-2-458, l. 63b. Varaseim teadaolev Schlateri litograafia on dateeritud 1831. aastasse. <http://www.utlib.ee/ekollekt/bskunst/schlater.htm> (12.04.2015).

⁹ DZ, 89, 18.04.1870.

¹⁰ Юбилейный справочник Императорской Академии художеств 1764–1914. Часть 2. С.-Петербург 1915, lk 226.

¹¹ EAA 2381-2-1242; Das Inland, 39, 25.09.1861, veerg 613.

1857. aastal müüs ta oma litograafiatöökoja Louis Höflingerile,¹² ostis sama aasta mais Aleksandri tänaval kinnistu ning seadis sinna sisse oma fotoateljee (joonisel 1 nr 1).¹³ Seejärel keskenduski Schlater fotograafiale ning jätkas sellel alal kuni oma viimaste elupäevadeni. Ta suri 14. aprillil 1870.¹⁴

Schlateri fotoateljee jäi pärast tema surma püsima. Septembris 1870 omandas selle koos kõigi aparaatide ja negatiividega samuti Preisimaalt pärit kunstnik Theodor John.¹⁵ Tõenäoliselt 1839. aastal Lääne-Preisimaal Culmis (Chelmino) sündinud August Wilhelm Theodor John¹⁶ oli varem mitmes Eesti linnas fotograafina õnne proovinud, töötades lühikest aega nii Narvas, Pärnus kui Tallinnas.¹⁷ Tartus kujunes temast üks edukamaid fotograafe, ka John jäi oma ametis aktiivseks kuni surmani 23. oktoobril 1894.¹⁸

1857. aastal Schlaterilt litograafiatöökoja ostnud Louis Höflinger tegutses samuti fotograafina. Tõenäoliselt 1827. aastal Hessenis suurhertsogkonnas sündinud Georg Ludwig Friedrich Höflingeri¹⁹ jõudmine Eestisse pole täpselt dateeritav, küll on varasemast ajast märke tema tegutsemisest Pärnus, kus ta oli muu seas kreisikooli võimlemisõpetaja.²⁰ Hessenis väljastatud passi põhjal oli ta varem sigarivabrikant.²¹ Tartu ajakirjanduses figureerib Höflinger esimest korda 1853. aasta detsembris, mil ta lubas järgmise aasta jaanuaris Tartu aas-talaadale pildistama tulla.²² Kas ta oma plaani ka ellu viis, pole teada – lubadusest hoolimata ei teatanud ta jaanuaris oma saabumisest. 1857. aastal Tartusse litograafina tööle asudes alustas ta kohe ka fotograafiaga (joonisel 2).²³ Esimesed kuud töötas ta Barclay platsi juures hotellis London (joonisel 1 nr 2), kuid viis juba sama aasta juuni lõpus oma ateljee üle endisesse pagarmeister Bönin-gi majja Uueturu ja Turu tänava nurgal (joonisel 1 nr 3).²⁴ 1859. aasta augustis kolis ta taas, seekord korvipunuja Sukoffsky majja Promenaadi tänaval,²⁵ kuhu ta jäi tööle oma fotograafikarjääri lõpuni (joonisel 1 nr 4). Aastatel 1864–1866 proovis Höflinger lisaks kätt kaupmehena ning omandas varem tema äriruumides tegutsenud Fischeri valgustikaupluse.²⁶ Samal ajal oli Höflinger ka joo-giäris tegev.²⁷ Kuigi ta keskendus 1866. aastast taas vaid foto- ja litograafiale,

¹² DZ, 64, 05.06.1857.

¹³ DZ, 95, 16.08.1857.

¹⁴ DZ, 89, 18.04.1870; EAA 1253-1-597, l. 215.

¹⁵ DZ, 259, 08.09.1870; EAA 1880-2-458, l. 429.

¹⁶ EAA 1253-1-607, pagineerimata; EAA 405-1-2533, l. 104.

¹⁷ Liibek. Fotograafikultuur. Lk 48, 71, 72.

¹⁸ EAA 1253-1-607, pagineerimata.

¹⁹ EAA.1273-1-385, l. 80; EAA 1880.2.1068, l. 124.

²⁰ Vello Paatsi. Kui päevapiltnikud Pärnusse jõudsid. – Tuna 2012, nr 2, lk 148; Das Turnwesen in Dorpat von seinen Anfängen bis zum 26. Sept. 1892. Tartu 1892, lk 5.

²¹ EAA 1880-2-1068, l. 124.

²² DZ, 144, 07.12.1853.

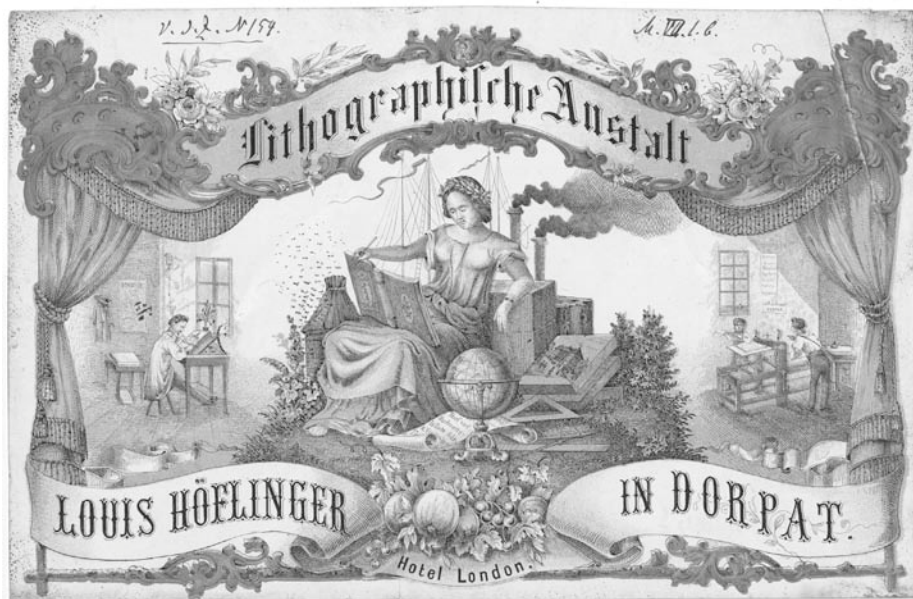
²³ DZ, 64, 05.06.1857.

²⁴ DZ, 74, 28.06.1857.

²⁵ DZ, 92, 10.08.1859.

²⁶ Dorpater Tagesblatt (DTb), 203, 04.09.1863; DTb, 27, 01.02.1864.

²⁷ Nt DZ, 11, 14.01.1865; 1865. aastal pidas ka Bürgermusse joogikauplust (EAA 1880-2-1597, l. 189p).

J0ONIS 2. Louis Höflingeri reklaamkaart, 1857. AM G 5279.

ei tasu seda kõrvalepõiget ebaõnnestunuks pidada. Samal aastal omandas ta Aleksandri tänaval Schlateri kõrval asuva krundi.²⁸ 1872. aastal alustas Höflinger taas kaubandusega, võttes üle Hugo Ihle kirjutustarvete ja pudukaupluse.²⁹ Selle kasuks tegi ta 1876. aastal litograafiaga lõpparve, juba eelmise aasta lõpus oli Peter Barth tema fotoateljee ruumid oma kasutusse võtnud.³⁰ 1886. aastal Höflinger pankrotistus ning tõenäoliselt lahkus Tartust.³¹

Umbes samal ajal Louis Höflingeriga asus Tartusse elama 4. märtsil 1831 (ukj) Badeni suurvürstsovkonnas Endingenis sündinud Carl Schulz.³² Alustanud Höflingeri joonistajana, otsustas ta pea iseseisvalt tegutsema hakata ning avas 1858. aasta jaanuaris oma endise tööandjaga konkureeriva litograafiatöökoha.³³ Aastatel 1859–1861 pidas ta lisaks raamatutrükikoda.³⁴ Fotograafiaga hakkas Schulz tõsisemalt tegelema jaanuaris 1863, mil ta avas partnerluses Höflingeri endise joonistaja Eduard Ivansoniga Raekoja platsil Stiernhielmi majas lito- ja fotograafia ateljee (joonisel 1 nr 5).³⁵ Kahe mehe koostöö jäi lühikeseks – juba augustis naasis Ivanson oma endise leivaisa teenistusse ning Schulz jätkas

²⁸ EAA 2381.2.1134, l. 45-45p.

²⁹ EAA 997.1.1054, l. 28; NDZ, 205, 05.09.1872.

³⁰ Eesti Postimees, 19, 12.05.1876; EAA 1880.2.458, l. 615; NDZ, 255, 03.11.1875.

³¹ EAA 995.1.11776.

³² EAA 1253.1.87, l. 76.

³³ DZ, 85, 24.07.1857; DZ, 9, 22.01.1858.

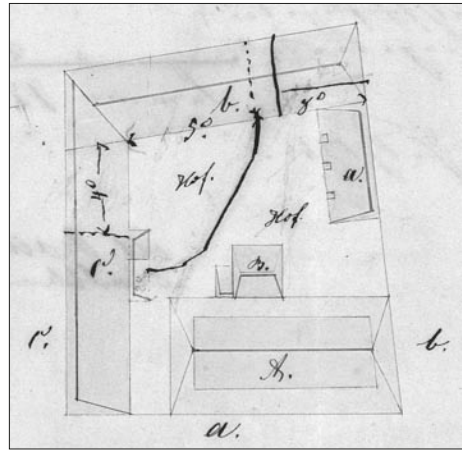
³⁴ DZ, 106, 11.09.1859; DZ, 131, 08.11.1861; EAA 1880-2-458, l. 248–248p.

³⁵ DTb, 5, 07.01.1863.

üksi.³⁶ Majanduslikesse raskustes-
se sattudes oli ta sunnitud end 1865.
aasta veebruaris maksejõuetuks kuu-
lutama, ta vara pandi oksjonile ning
tegevusse tekkis väike paus.³⁷ Aprī-
lis 1866 avas Schulz Rütli ja Kūūtri
täna nurgal Schrammi majas taas
litograafiatöökoja ning pakkus vōi-
malust end majast välja pildistama
tellida,³⁸ juulis taasavas ta sealsamas
fotoateljēe (joonisel 1 nr 6).³⁹ Schulzi
edaspidiseid ettevōtmisi saatis suu-
rem edu. 1874. aastal ostis ta krundi
Vana ja Aia täna nurgal, kuhu kolis
ka oma ettevōtte,⁴⁰ 1881. aastal viis ta
selle aga üle Riiga.⁴¹ Schulz suri 25. juunil 1884 Riias.⁴² 1886. aastal taasavas ta
poeg Arthur Schulz Tartu fotostudio Riia ettevōtte filiaalina,⁴³ mille tōtami-
sest on andmeid veel 1920. aastate lõpust.⁴⁴

Nagu Schulz, alustas 1863. aastal oma tegevust kutselise fotograafina ka
C. Ramberg. Kahjuks ei ole õnnestunud Rambergi isikut allikatest üheselt tu-
vastada. Tōenäoliselt peidab end selle nime taga Carl Ramberg, kes sündis
arvatavasti 1831. aastal Kiidjärvel talupoeg Jaan Rammoli pojana.⁴⁵ Aastatel
1855–1863 esines ta Tartus raamatutrūkkalina vōi raamatutrūkkali abilisena,
siis juba saksastunud nimega.⁴⁶ Ramberg avas oma fotoateljēe septembris 1863
Riia täna alguses Freymanni majas (joonisel 1 nr 7).⁴⁷

Tema tegevusaeg jäi aga erakordselt lühikeseks: juba järgmise aasta jaanua-
ris kuulutas vārskelt Tartusse saabunud Peter Barth, et on Freymanni majas
asuva ateljee üle võtnud (joonisel 3).⁴⁸ 27. veebruaril 1841 Kiievis sündinud Peter
Christoph Rudolph Barth oli koolihariduse osati Tartus saanud.⁴⁹ Ateljee ava-
miskuulutuse järgi tōötas ta eelnevalt aastaid Peterburi tippateljēedes.⁵⁰ Teis-

**JOONIS 3. Peter Barthi fotostudio (B) Freymanni krundi
hoovis Riia tänaval (a), 1865. EAA 3568-1-886, l. 1.**

³⁶ DTb, 181, 08.08.1863; DTb, 198, 29.08.1863.

³⁷ EAA 995-1-10881.

³⁸ NDZ, 99, 30.04.1866.

³⁹ NDZ, 166, 21.07.1866.

⁴⁰ EAA 995-1-11245; DZ, 109, 13.05.1874.

⁴¹ DZ, 136, 16.06.1881; Rigasche Zeitung, 151, 04.07.1881.

⁴² LVVA 3142-3-161, l. 130p–131.

⁴³ EAA 297-1-201; EAA.1253-1-599, l. 392; NDZ, 132, 11.06.1886.

⁴⁴ Eesti foto almanak 4. Tallinn 1929, lk 227.

⁴⁵ EAA 1865-2-148/4, l. 6p.

⁴⁶ EAA 1865-2-113/2, l. 208; EAA 996-2-65, pagineerimata.

⁴⁷ DZ, 220, 24.09.1863.

⁴⁸ DZ, 8, 10.01.1864; EAA 1880-2-1101, l. 5.

⁴⁹ EAA 3461-1-433, l. 26; Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums von 1804 bis 1879. Tartu 1879, lk 162.

⁵⁰ DZ, 8, 10.01.1864.

Reinhold Sachker,
 p awapildi teggia
 Tartus, Oberleitneri maeas, Kitowisilla
 otsas

teeb k oikfuggused w agga head p awapildid suuremalt
 ehk weikemalt, kuidas kegi tellib, w ottab ka teiste
 pildide f arrele u i piltisi valmistada.

Pilditeggemise aeg on igga p aaw ennel u-
 nat kello 10 kuni p arastl ounat kello 4.

JONNIS 4. Reinhold Sachkeri kuulutus. Eesti Postimees, 24, 11.06.1869.

te andmete järgi oli ta varem ametnik Peterburi Keiserlikus Raamatukogus.⁵¹ Barth lõpetas tegevuse elukutselise fotograafina 1881. aastal.⁵² Selle kõrvalt andis ta joonistus petust nii Tartu koolides kui ka eratundides ning jätkas seda pärast fotograafiameti mahapanekut.⁵³ Lisaks oli Barth aktiivne Tartu K sit o-
 liste Seltsis, sealhulgas seltsi aseesimehena ning joonistuskursuste juhendaja-
 na.⁵⁴ ülikoolilinna jäi ta kuni surmani 9. detsembril 1910.⁵⁵

1863. aasta on Tartu fotograafiaajaloos tähtis veel kolmanda isiku poolest. Nimelt esineb sellest aastast esimesi andmeid Jakob Muhly tegutsemisest fo-
 tograafina. 30. novembril 1830 Maarjam isas koolmeistri pojana sündinud Ja-
 kob Christian Muhly oli 1850. aastal õppinud Tartu Veterinaariakoolis.⁵⁶ Tema
 fotoateljee avamise kohta pole ajakirjanduses kuulutust, vanim teade tema te-
 gevusest pärineb 1863. aasta detsembrist, mil ta maksis Tartu linna politsei-
 kassasse fotograafina tegutsemise eest.⁵⁷ Tema Raatuse ja Holmi tänava nurgal
 Oberleitneri krundil asunud ateljee (joonisel 1 nr 8) nime esines ajakirjanduses
 1864. ja 1865. aastal.⁵⁸ 1867. aasta jaanuari seisuga üritas ta oma stuudiot maha
 m ua.⁵⁹

⁵¹ Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums, lk 162.

⁵² NDZ, 109, 1205.1881.

⁵³ Die Zeddelmannsche Privat-Lehranstalt (ehem. «Dorpater Privat-Knabenanstalt») 1875–1900. Lehrer- und Schüler-Album. Tartu 1900, lk 50; NDZ, 187, 13.08.1884.

⁵⁴ NDZ, 11, 14.01.1885; Nordlivl ndische Zeitung, 105, 12.05.1898.

⁵⁵ EAA 1253-1-607, pagineerimata.

⁵⁶ EAA 3148-2-4, lk 261; EAA 404-1-2598.

⁵⁷ EAA 995-1-27307, l. 96.

⁵⁸ Nt DZ, 43, 20.02.1864; DZ, 229, 05.10.1865.

⁵⁹ EAA 996-4-4332.

Fotostuudio uueks omanikuks sai 17. augustil 1836 Vasula mõisas Pärna külas sündinud Jakob Lamberg, saksastamiseelse nimega Lomp.⁶⁰ Fotoateljee asus tema käe all tööle veebruaris 1867.⁶¹ Ametilt fotograafiks nimetati teda aga juba kaks aastat varem.⁶² Lambergi tegevusaeg jäi samuti lühikeseks: stuudio oli avatud veel järgmisel aastal,⁶³ seejärel oli ta sunnitud sellest loobuma.

Märtsis 1869 avas samades ruumides fotoateljee Reinhold Sachker (joonis 4).⁶⁴ Sachker, varem Safron, sündis 10. märtsil 1844 Sõmerpalus.⁶⁵ Tema poja mälestuste järgi kolis Sachker pärast isa sõjaväkke võtmist emaga Tartusse, kus ta katsetas mitmeid ameteid, enne kui Louis Höflingeri ateljeesse fotograafiat õppima asus. Õpipoisiaeg pidi kestma viis aastat. Viimasel aastal hakkas Sachker aga oma Supilinna korteris töö kõrvalt iseseisvalt pildistama, mille peale Höflinger teenistussuhte temaga katkestas. Selle järel avaski Sachker oma fotostuudio.⁶⁶ Ta pidas Tartus fotograafiametit kuni surmani 25. märtsil 1919,⁶⁷ ka ta poeg tegeles fotograafiaga.⁶⁸ Peale fotograafina töötamise on Reinhold Sachker tuntud seotuse poolest eesti seltsiliikumisega, eeskätt näitejuhi ja näitlejana Vanemuises.⁶⁹ Lisaks oli ta aktiivne kohalikus poliitikas, osutudes mitu korda valituks Tartu linnavolikokku.⁷⁰

Viimane oluline lisandus uuritava perioodi Tartu fotograafiaaastikule tekkis novembris 1866, mil Riia tänaval pagarmeister Frey majas avas ateljee Johannes Behse (joonisel 1 nr 9).⁷¹ Johann(es) Daniel Behse sündis 22. detsembril 1822 Peterburis, sai koolihariduse Tartus ja Võrus, õppis seejärel Peterburi Tehnoloogiainstituudis, täiendas end Düsseldorfis ja Pariisis, ning naasis seejärel Peterburi, kus ta tegutses mõnda aega kunstnikuna ning nimetati 1858. aastal Peterburi Keiserliku Kunstiakadeemia poolt portreemaalide eest akadeemikuks.⁷² Fotograafina asus ta tööle 1863. aastal Viiburis ning töötas seal kuni Tartusse tulemiseni.⁷³ 1872. aastal võttis tema ateljee üle Woldemar Schröder.⁷⁴ Hilisemast ajast on Behsest jälgi kunstniku ja fotograafina Hamburgis, kus ta 7. veebruaril 1894 (ukj) suri.⁷⁵

⁶⁰ EAA 3148-1-131, l. 207.

⁶¹ NDZ, 36, 13.02.1867.

⁶² EAA 3148-1-140, l. 246-247.

⁶³ EAA 997-1-1050, l. 5.

⁶⁴ DZ, 66, 20.03.1869.

⁶⁵ EAA 1270-1-834, l. 4.

⁶⁶ ETMM, f T329, s 1/2.

⁶⁷ EAA 3148.1.227, l. 7.

⁶⁸ ETMM, f T329, s 1/2.

⁶⁹ Teater Vanemuine 140. Tartu 2010, lk 13.

⁷⁰ Nt NDZ, 43, 20.02.1886.

⁷¹ DZ, 260, 10.11.1866.

⁷² <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=8891> (12.04.2015); Schüler-Album des Dorpat-schen Gymnasiums, lk 98; Юбилейный справочник Императорской Академии художеств, lk 14.

⁷³ <http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseo.fi/#valokuvaaja/1591> (12.04.2015).

⁷⁴ DZ, 208, 11.09.1872; EAA 1880-2-458, l. 526.

⁷⁵ <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=8891> (12.04.2015); Schüler-Album des Dorpat-schen Gymnasiums, lk 98.

Uuritaval perioodil Tartus paikselts fotograafiaga tegutsenute seas tuleks veel mainida Aron Grünbergi. Tema kohta on teada vaid, et ta maksis jaanuaris 1867 Tartu maksuvalitsusele fotograafina tegutsemise aastase loa eest.⁷⁶ See detail peaks Grünbergi defineerima mitte ränd-, vaid paikselts tegutsenud fotograafiks, kuid ajakirjanduses ta ei kuulutanud ning ka mujalt pole õnnestunud tema kohta lisateavet leida.

Püsivalt ühes linnas tegutsevate fotograafide ilmumine ei tähendanud aga rändfotograafide täielikku kadumist, uuritava perioodi alguses sattusid neist veel mitmed Tartusse. 1855. aastal pakkusid tartlastele oma teenuseid vennad Robert, Karl ja Ferdinand Borchardt.⁷⁷ Kolm venda olid ka varasematel aastatel Tartus pildistamas käinud.⁷⁸ Samal ajal töötas Tartus Alexander Kumberg,⁷⁹ kes oli Borchardtitega varem portreemaalrina koostööd teinud.⁸⁰ 1858. aasta novembris peatusid Tartus läbireisil fotograafid Peterburi ettevõttest B. Krauße & Co.⁸¹ 1859. ja 1860. aasta juunis pildistas siin ajutiselt Tallinna fotograaf Constantin Schmidt.⁸² 1861. aasta septembri lõpus ja oktoobri alguses reklaamis oma teenuseid Peterburi fotograaf J. C. Schulz.⁸³ Võib täheldada, et pärast 1855. aastat Tartut ajutiselt külastanud fotograafid olid juba mujal paikselts tegutsevad, kuid käisid periooditi lisateenistuse leidmiseks oma kodulinna väljaspool. Seesugust käitumist kohtab ka Tartu fotograafide puhul. Näiteks töötas Louis Höflinger 1860. aasta suvel Tallinnas.⁸⁴ Eriti oluliseks sihtkohaks kujunesid suvituslinnad, kus oli vaid periooditi head sissetulekut oodata. Tõenäoliselt kasutas seda taktikat Peter Barth, kes sulges 1870. aasta suvekuudeks oma ateljee Tartus ning sai samal ajal loa reisiks Haapsallu.⁸⁵

Eelmainitud isikutele lisaks on õnnestunud kindlaks teha mitu elukutselist fotograafi, kes on aastatel 1855–1870 Tartut külastanud, kuid kelle siinse ametialase tegevuse kohta andmeid pole. 1850ndate aastate lõpus ja 1860ndate alguses viibis Tartus korduvalt Ludwig Seidlitz,⁸⁶ kes töötas 1860. aastatel Pärnus.⁸⁷ Tihedalt Tartu aastalaatadel kaubelnud Jelgava optik M. Löwenstein kuulutas 1859. aasta jaanuaris, et kavatseb fotograafina töötamise kasuks lõpetada optiliste ja meteoroloogiliste instrumentide tootmise.⁸⁸ Jaanuaris 1861 oli ta taas

⁷⁶ EAA 997-1-1049, l. 3.

⁷⁷ DZ, 1, 03.01.1855; DZ, 56, 06.05.1855.

⁷⁸ T. Liibek, Fotograafiakultuur, lk 58.

⁷⁹ DZ, 4, 10.01.1855; DZ, 35, 23.03.1855.

⁸⁰ T. Liibek, Fotograafiakultuur, lk 58.

⁸¹ DZ, 134, 14.11.1858.

⁸² DZ, 67, 12.06.1859; DZ, 66, 09.06.1860.

⁸³ DZ, 112, 25.09.1861; DZ, 116, 04.10.1861.

⁸⁴ Estländische Gouvernements Zeitung, 51, 27.06.1860.

⁸⁵ DZ, 99, 30.04.1870; EAA 1880-2-1091, l. 1.

⁸⁶ Nt EAA 1880-2-1068, l. 89; EAA 1253-1-595, l. 205–206.

⁸⁷ V. Paatsi, Kui päevapiltnikud Pärnusse jõudsid, lk 150–151.

⁸⁸ EAA 996-2-302, pagineerimata; DZ, 5, 11.01.1854; DZ, 6, 14.01.1859.

Tartu aastalaadal, kuid vaid optikuna.⁸⁹ Novembris-detsembris 1859 viibis Tartus Łódźi fotograaf, Taani alam Dominik Zoner koos oma teenri Ivan Zwariga,⁹⁰ 1866. aasta märtsist maini aga Preisi alam Friedrich Wilhelm Ulbrich, kes liikus edasi Cēsisesse.⁹¹ Novembrist 1868 kuni veebruarini 1869 olid oma klaasfotonäitusega Tartus Wrocławis tegutsev Preisi õukonnafotograaf August Lau ja tema kolleeg Theodor Horn.⁹²

Fotograafide toodang

Põhilise osa fotograafide tööst moodustasid tellimustööna valmistatud portreefotod. Nende populaarsust soodustas visiitkaardiformaadi (u 6 × 10 cm) kasutuselevõtt ja laialdane levik 1850. aastate lõpul ja 1860. aastatel.⁹³ Vanim teadaolev Tartu fotograafi pildistus selles formaadis pärineb 1857. aastast Schlaterilt.⁹⁴ Reklaamides esines visiitkaardiformaat mõistena esimest korda 1860. aastal,⁹⁵ visiitkaartfotode valmistamise kuulutamisest võib esimest korda rääkida 1863. aastal, mil Schulz ja Ivanson nõudsid tosina foto eest kolm rubla.⁹⁶ Visiitkaartfotosid reklaamitigi üldjuhul kaheteistkümne kaupa, mille hind jäi uuritaval perioodil üldjuhul kahe ja nelja rubla vahele. Hinda võisid mõjutada mitmesugused faktorid: näiteks maksid Lambergil tosin valge taustaga visiitkaartfotot 3 rubla, tumeda taustaga aga 2,75 rubla.⁹⁷ Tegelikult müüsid fotograafid pildistusi ka väiksemates kogustes. Ühe samaaegse Hollandi näite põhjal tellisid kliendid korraga peamiselt kuus fotot.⁹⁸ Mitmekülgsema ülevaate klientidele pakutavast annab 1868. aasta Neuer Dorpater Kalenderis ilmunud Barthi hinnakiri (tabel 1). Selle põhjal sõltus hind portreeterimise viisist ja korraga tellitud fotode arvust, kusjuures teise tellimuse puhul hind langes.

⁸⁹ DZ, 5, 11.01.1861.

⁹⁰ EAA 1880-2-1068, l. 108; http://www.wawel.net/dawni_mistrzowie.htm (12.04.2015).

⁹¹ EAA 1880-2-1070, l. 18.

⁹² DZ, 267, 16.11.1868; EAA 1880-2-1071, l. 19p–20; Allgemeines Adress-Handbuch ausübender Photographen. Leipzig 1866, lk 16.

⁹³ Ludwig Hoerner. Das photographische Gewerbe. Düsseldorf, 1989, lk 67; Tõnis Liibek. Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel. – Vana Tallinn XX (XXIV). Tallinn 2009, lk 208.

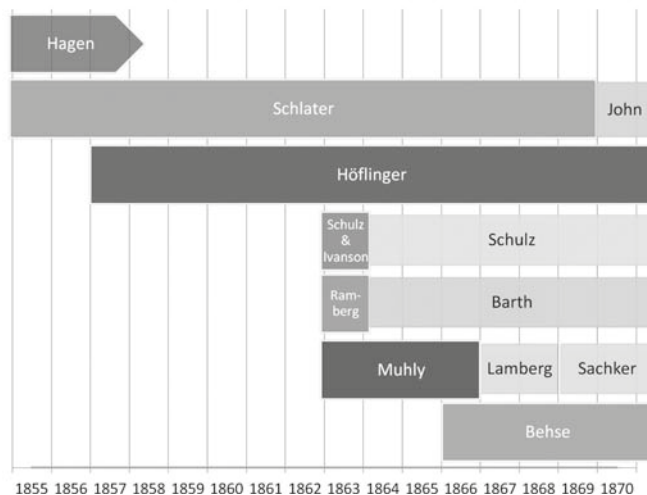
⁹⁴ Tõnis Liibek. Tartu päevapiltniku Georg Friedrich Schlateri fotod Eesti Ajaloomuuseumis. – Varia Historica I. Tallinn 2006, lk 82–83.

⁹⁵ DZ, 125, 24.10.1860.

⁹⁶ DTb, 105, 07.05.1863.

⁹⁷ NDZ, 36, 13.02.1867.

⁹⁸ Hans Theo Rooseboom. De schaduw van de fotograaf. Positie en status van een nieuw beroep: fotografie in Nederland, 1839–1889. Utrecht 2006, lk 44.

JOONIS 5. Fotoateljeede ajatelg.

Tabel 1. P. Barthi ateljees 1868. a kehtinud hinnad⁹⁹

Fotode arv	Visiitkaartfotode hinnad rublades			
	Täisfiguurportree		Rindportree	
	I tellimus	II tellimus	I tellimus	II tellimus
12	4	3	5	4
6	2,5	1,5	3	2
3	1,5	1	2	1

Näiteid visiitkaardiformaadi eelsetest fotehindadest kohalikest fotograafidelt pole, küll aga esinevad need rändfotograafide reklaamides: ühe foto võis neilt saada ühe kuni kahe rubla eest. See tähendab, et visiitkaartfotograafia tulekuga langes selgelt ühe foto hind. Kui aga oletada, et klient ostis tavapäraselt endast korraga pool tosinat portreed, siis ühel fotograafikülastusel väljakäidav summa tegelikult ei vähenenud. 1870. aastast ilmus kuulutustesse visiitkaardiformaadi kõrvale uus, järgnevatel aastakümnetel laialt levinud kabinetiformaat (u 10 × 16 cm).¹⁰⁰ Lisaks kasutati varemgi suuremate fotode puhul erinevaid paberiformaate nagu kvart ja foolio.¹⁰¹

Peale tellimustööde valmistasid fotograafid ka avalikult müüdavaid fotosid. Reklaamide põhjal sai selline müük alguse Tartu aastalaatu külastanud kaupmeestest ja kohalikest raamatukauplustest. Nii pakuti juba enne 1855. aastat jaanuarilaadal stereofotosid ja nende vaatamiseks mõeldud stereoskoope.¹⁰² Põhiosa avalikku müüki suunatavatest fotodest moodustasid portreed. Esimest

⁹⁹ Neuer Dorpater Kalender für das Schaltjahr 1868. Tartu [1867].

¹⁰⁰ NDZ, 128, 06.06.1870.

¹⁰¹ DZ, 213, 16.09.1865; NDZ, 231, 06.10.1870.

¹⁰² Nt DZ, 8, 18.01.1854.

korda esinesid need reklaamis 1861. aasta laada ajal, mil Darmstadtist saabunud Alexander Kings pakkus «meie aja tähtsate meeste ja naiste fotograafilisi portreesid».¹⁰³ Paar aastat hiljem ilmusid Euroopa kuulsuste fotod kohalike raamatukaupmeeste reklaamidesse. Üldjuhul jäid kuulutused üldsõnaliseks, kuid kohati leidub neis ka pikemaid isikunimede loendeid. Siinkohal on märgatav fotovaliku tugev seotus saksa kultuuriruumiga. Näiteks kajastuvad raamatukaupmees Eduard Julius Karowi 1863. aasta reklaamis saksa monarhid, teadlased, kirjanikud-luuletajad, heliloojad ja näitlejad.¹⁰⁴

Kohalike raamatukaupluste reklaame täpsemalt vaadates võib neis kohati märgata Saksamaa tähtsamate poliitiliste sündmuste mõju. Nii ilmusid 1866. aastal paar kuud pärast Austria-Preisi sõja lõppu müüki Preisi peaministri Otto von Bismarcki portreed.¹⁰⁵ Palju ulatuslikumalt avaldus kuulutustes 1870. aastal alanud Prantsuse-Preisi sõda. Rohkete saksa väejuhtide ja valitsejate kõrval leidub reklaamides tagasihoidlikumalt ka prantsuse väejuhtide portreesid ning üksikuid stseene lahinguväljadelt.¹⁰⁶

Venemaa kuulsuste fotosid pakuti suhteliselt harva ning pea eranditult ainult keisripere liikmetest.¹⁰⁷ Nende piltide kuulutamine on samuti seostatav kindlate sündmustega. Mõned kuud pärast kihlumist tsarevitš Nikolai-ga ilmusid müüki Taani printsessi Dagmari portreed (joonis 6).¹⁰⁸ Sama kiirelt reageerisid ettevõtted troonipärija surmale: umbes pool aastat hiljem reklaamitakse fotosid noore mehe surnukehast.¹⁰⁹ Seejärel kihlus Dagmar hilisema Vene keisri Aleksander III-ga ning uusi fotoportreesid printsessist pakuti tema

JOONIS 6. Taani printsess Dagmar, 1860ndad. Foto: J. Petersen (Kopenhaagen). EAA 1388-1-1216, foto 3.

¹⁰³ DZ, 7, 16.01.1861; EAA 996-2-302, pagineerimata.

¹⁰⁴ DTb, 91, 20.04.1863.

¹⁰⁵ DZ, 249, 28.10.1866.

¹⁰⁶ Nt NDZ, 209, 10.09.1870; DZ, 242, 19.10.1870; DZ, 255, 03.11.1870.

¹⁰⁷ Esimest korda esinesid Vene monarhide fotod reklaamides 1862. aastal (DZ, 36, 28.03.1862).

¹⁰⁸ DZ, 253, 31.10.1864.

¹⁰⁹ DZ, 271, 23.11.1865.

Joonis 7. Tartu ülikooli õigusteaduskonna õppejõud, 1860ndad. Foto: Louis Höflinger. ÜAMF 345: 25.

laulatuspäeval.¹¹⁰ Nagu Tallinnas, jõudis 1866. aasta aprilli keskpaigas Tartu raamatukauplustesse ulatuslik valik atentaadikatsel keiser Aleksander II elu päästnud talupoja Ossip Komissarovi portreefotosid.¹¹¹

Lääne-Euroopa ja Venemaa nimekate kõrval kohtab reklaamides ka kohalike kuulsuste fotoportreesid. Nende müüjatena esinesid üldjuhul fotograafid ise. Vanim, 1862. aastast pärinev Tartu ülikooli professorite fotosid pakkuv kuulutus pärineb siiski Ihle & Röschke raamatukaupluselt.¹¹² Seega võib oletada, et kohalikud fotograafid valmistasid fotosid avalikuks müügiks juba enne, kui nad neid ise reklaamima hakkasid. Raamatukauplused jäid neile ka hiljem edasimüüjatena tähtsateks koostööpartneriteks. Fotograafidest ilmus vastavaid reklaame vaid Höflingerilt ja Schulzilt. Siiski on põhjust oletada, et teised Tartu fotograafid tegelesid samuti mingil määral sellise lisateenistusega. Sellele võiks näiteks viidata Schlateri pärijate teade 1870. aastast, et nad müüvad ettevõtte laos olevaid fotosid.¹¹³

Esimene kuulsuste fotoportreesid pakkuv ajalehereklaam Höflingerilt ilmus 1863. aastal. Ta pakkus pea kõigi Tartu ülikooli professorite ja eradotsentide, lisaks suure osa kohalike gümnaasiumiõpetajate, pastorite ja arstide fotosid (joonis 7).¹¹⁴ Järgmisest aastast leiab ka Schulzilt esimese samalaadse

¹¹⁰ DZ, 249, 28.10.1866.

¹¹¹ DZ, 85, 16.04.1866; T. Liibek, Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel, lk 221.

¹¹² DZ, 36, 28.03.1862.

¹¹³ NDZ, 121, 27.05.1870.

¹¹⁴ DZ, 51, 02.03.1863.

JOONIS 8. Promenaadi tänav, 1860ndad. Foto: Friedrich Schlater. ERM Fk 693: 8.

reklaami.¹¹⁵ Höflingeri olulisimat müügiartiklit – Tartu ülikooli õppejõudude portreesid – ei pakkunud ta uuritava perioodil kordagi. Kohalik kuulsus tähendas siin vaid Tartu ja selle lähiümbrusega seotud isikuid. Kõige kaugem ja selgelt erandlik näide pärineb 1863. aastast, mil raamatukaupmees Karow pakus müügiks 22 nimeka viljandlase fotokollaaži, seda aga oma kaupluse Viljandi filiaalis.¹¹⁶

Peale portreefotode pakkusid fotograafid müügiks ka Tartu vaateid. Vanim vastav reklaam ilmus, nagu kuulsuste portreede kohta, 1863. aastal Höflingerilt.¹¹⁷ Need olid tõenäoliselt graafiliste lehtede reproduktsioonid.¹¹⁸ 1866. aastast, pärast pankrotist taastumist, muutus selles valdkonnas aktiivseks Schulz.¹¹⁹ Edaspidi omandasid kohavaated tema töös väga tähtsa koha. 1869. aastal pakkus ta esimest korda stereofotosid, muu seas Tartu ülikooli aula ja zooloogilise kabineti, Jaani kiriku ning J. R. Schrammi kaupluse sisevaadete-ga.¹²⁰ Mitmetes kogudes säilinud näidete põhjal võib väita, et ka Schlater müüs Tartu fotosid, ehkki ta seda ei kuulutanud (joonis 8).¹²¹

¹¹⁵ DTb, 156, 10.07.1864; DZ, 276, 27.11.1864.

¹¹⁶ DTb, 294, 19.12.1863. Samas reklaamis pakub Karow ka Budowitzi pildistatud Viljandi vaateid.

¹¹⁷ DZ, 262, 12.11.1863.

¹¹⁸ Tööde näiteid leiab Eesti Rahva Muuseumist (ERM Fk 693).

¹¹⁹ NDZ, 200, 02.09.1867.

¹²⁰ NDZ, 283, 04.12.1869.

¹²¹ Nt ERM Fk 693: 4 kuni 8; EAA 1843-1-224, fotod 94 kuni 99.

Kokkuvõtteks

Esimesi märke Tartus paiksetelt tegutsevatest fotograafidest leiab 1855. aastast. Konkurents tihenes järsult 1863. aastal, mil lisandus kolm uut fotoateljeed. Järgnevatel aastatel on näha fotograafide korduvat põrumist, kuid ateljeede koguarv jäi üldjoontes samaks. Uue tööala esindajate seas märkab mitmeid kunstivallas tegutsevaid isikuid, eriti torkavad silma kunstiõpetajad ja litograafid. Pärit olid nad nii Vene impeeriumi eri nurkadest kui ka Saksamaalt. Ettevõtlike seast leiab aga ka mitu Tartu ümbruse talupoegkonnast pärit eesti taustaga meest. Teatud liikuvus fotograafide seas säilis: kohalikud käisid ajutiselt kodulinnast eemal teenistust otsimas ning siia tuli mõneks nädalaks mujal püsivalt töötavaid fotograafe. Põhileiva teenisid noore elukutse esindajad uuritava perioodil tugevalt populaarsust kogunud portreefotodega. Lisaks tellimustöödele pakuti Tartus ka Euroopa kuulsuste fotoportreesid. Nende puhul on märgata saksa kultuuriruumi tugevamat esindatust võrreldes vene omaga. Nähtub ka päevapoliitiliste sündmuste mõju pakkumisele. Neil aastail ilmusid esimest korda müüki Tartu ja lähiumbruse silmapaistvate isikute portreefotod ning Tartu fotograafilised linnavaated.

First sedentary photographers in Tartu (1855–1870)

Summary

The oldest records about a photographer operating in Tartu date back to the year 1844. However, this was a travelling photographer seeking to earn temporary income in the town. The earliest data about photographers having a regular job in Tartu date from the mid-1850s.

In 1855, a local newspaper wrote about the photographing activity of August Matthias Hagen (1794–1878), head of Tartu University Drawing School, and Georg Friedrich Schlater (1804–1870), lithography and art teacher thereof. While additional data about Hagen's activity as a photographer are rather scanty, we know about Schlater that he ran a studio until his death, when it was taken over by Theodor John (ca 1839–1894). The latter also remained active in Tartu until the end of his life. From 1857 to 1875, lithographer Louis Höflinger (b. ca 1827) ran a photographic studio in Tartu. In 1863, Carl Schulz (1831–1884), who had started his career working as a drawer for Höflinger, opened, in addition to a lithography shop, his own photographic studio, where for the first couple of months he worked together with Eduard Ivanson, who had also been formerly employed by Höflinger. Schulz stayed in Tartu until 1881, when he moved his studio to Riga. Five years later, his son reopened the photographic studio in Tartu.

In 1863, C. Ramberg, who was probably of Estonian background, started a photography business in Tartu. Already in the next year drawing teacher Peter Barth (1841–1910) took over his photographic studio, yet terminated its activity in 1881. The year 1863 is remarkable also for a third photographer: from this year the earliest data can be found about the photographic activity of Jakob Muhly (b. 1830), son of the Maarjamõisa schoolmaster. In 1867, his studio was bought by Jakob Lamberg (b. 1863), who originated from Vasula peasantry, and was succeeded by Reinhold Sachker (1844–1919) in 1869. Sachker was a well-known public figure in Estonia, who worked as photographer in Tartu until his death.

The last important addition to the period under study dates from the year 1866, when Johannes Behse (1822–1894), who had formerly worked in Vyborg, opened his photographic studio in Tartu. In 1872 he handed his business over to Woldemar Schröder and left for Germany. Aron Grünberg should also be mentioned among sedentary photographers of Tartu; however, there is only a fragment of information available about him, dating from the year 1867. In addition, some photographers operating sedentary businesses elsewhere temporarily stayed in Tartu during the period under study. This kind of earning extra income also occurred among the photographers permanently settling in Tartu.

Photographers earned their main income from portraits made to order. The popularity of the latter was significantly enhanced due to the *carte de visite* format, which was taken into use in the late 1850s. The early 1860s saw photographic portraits of celebrities on sale. Initially local bookshops and merchants visiting annual fairs in Tartu rather focused on so-called world celebrities. Here we can notice the German cultural space overpowering the Russian one. Also topical political events exerted an impact on the items on offer, which was especially remarkable in connection with the Franco-Prussian War that had broken out in 1870. Soon enough photographers and booksellers in Tartu started to sell photographic portraits of well-known citizens of the town and its vicinity. The 1860s also saw the sales of photographic views of Tartu.